

DOI: 10.21005/pif.2021.47.B-03

ARCHITECTURE OF MALTA'S STRUCTURES ARCHITEKTURA KAMIENNYCH STRUKTUR MALTY

Jan Kurek

Dr hab. inż. arch.

Author's Orcid number: 0000-0002-0853-5312

Krakowska Akademia im. A.F. Modrzewskiego
Wydział Architektury i Sztuk Pięknych

ABSTRACT

Stone buildings appeared on Malta over 7000 years ago – around 3500 BC. Impressive megalithic structures were built at the time. Similar stone structures were erected in many places throughout Europe. Large megalithic structures have survived on Malta in areas such as Ġgantija and Tarxien. In other areas, large spaces called hypogea were carved from rock. Both in prehistory and today, stone remains one of the primary construction materials used across the Maltese archipelago. The architectural forms of seaside resorts are now cosmopolitan. Few contemporary projects reference historical building traditions – both formal and material.

Keywords: Malta, stone, architecture.

STRESZCZENIE

Budownictwo z kamienia na Malcie pojawiło się już ponad 7000 lat temu – ok. 3,5 tys. lat p.n.e. Powstały tu wówczas imponujące megalityczne struktury. Podobne kamienne budowle powstawały w wielu miejscach Europy. Wielkie megalityczne struktury zachowały się na Malcie m.in. w Ġgantija i Tarxien. W innych miejscach wykuto w skale wielkie pomieszczenia – hypogea. Tak w czasach prehistorycznych jak i dziś kamień jest nadal jednym z głównych materiałów budowlanych archipelagu maltańskiego. Formy architektoniczne nadmorskich kurortów są dziś kosmopolityczne. Nieliczne współczesne realizacje nawiązują jednak do historycznych tradycji budowlanych – tak formalnych jak i materiałowych.

Słowa kluczowe: Malta, kamień, architektura.

1. INTRODUCTION

Architecture built using stone appeared on Malta over 7000 years ago. The first settlers came there around 5200 BC (probably from Sicily), and did not leave many traces of their material culture. They were probably an agrarian community that disappeared from the island for unknown reasons around 2500 BC. Grain was cultivated and there was trade with residents of nearby islands. Finds of beautifully decorated ceramic vessels indicate that they were talented artists – and architects – as around 3500 BC they began erecting impressive stone structures. Several dozen such megaliths were built on the Maltese archipelago, and it is worth remembering that the surface of Malta (246 km²) is smaller than that of Krakow (327 km²). Likewise, the island's population at the time (around 11 thousand) can hardly be a justification for so many megalithic complexes.

The construction of these great stone structures required advanced architectural plans, good work organisation and the collective effort of an entire community or its groups. The great stone blocks, erected upright, reaching a height of up to 6 m and weighing ca. 20–60 t, (Śmierzchalska D., 2009) typically surrounded an oval courtyard and groups of semi-circular spaces (apses?), which form the shape of a woman's body, and whose original purpose still remains mostly undetermined. Perhaps they acted as local temples with services held by priests. The walls of these interiors (temples?) are decorated with precise reliefs carved with flint and obsidian tools, with distinctive spiral motifs and depictions of animals and people.

A contemporary analysis of the genesis and present state of the stone architecture of Malta should be backed by a critical review of the literature, especially that which concerns the period when the ancient megaliths were constructed, as well as the ideative reasons in the design of contemporary architectural structures. However, it would be necessary to use personal observation that allows one to directly investigate the places and structures under study and facilitates an in-depth analysis of these forms and phenomena.

The research method was based on the analysis of the literature and field research. The research was conducted in 2020 and 2021.

2. MEGALITH'S IN EUROPE

Large stone structures were built in many places throughout Europe. Their common features are the period of their creation (the Neolithic period – from Greek *neos*, which means new, and *lithos*, which means stone) and their material – enormous stone block, which can weigh even 30 t (in Greek, *megas* means large and *lithos* means stone). The construction of megalithic complexes could have been linked with religious practices or astronomical observations useful in farming, and the collective construction effort integrated the period's communities, giving testament to their size and strength.

The famous megalithic complexes on Malta (especially Tarxien and Ġgantija) form large complexes, erected during the Bronze Age (more than 5 thousand years before the present) – without metal tools and long before the Egyptian pyramids. The complex of two temples (with their own entrances and a shared back wall) at Ġgantija (which means gigantic, enormous), believed to be the oldest and built out of coral stone blocks, was built on Gozo Island. Other well-known structures are dolmens – large tombs made from stone slabs – encountered in Brittany and in the Iberian Peninsula, menhirs – stone columns dug into the ground, in Carnac, France, and the Standing Stones of the British Isles, tholoi – stone tombs in Newgrange, Ireland, mounds in Silbury Hill, and long barrows in West Kennet in Great Britain. The most famous and most often visited of such structures are cromlechs¹ – stone circles – the megaliths in Stonehenge in Great Britain, erected and remodelled several times in the years 2700–1500 BC. In Polish lands, in West and Central Pomerania and Eastern Kuyavia, large barrows were erected as well, and up to a thousand years earlier than the pyramids along the Nile. However, the megaliths at Göbekli Tepe in Turkey, which have been

¹ Cromlech, from Celtic *crom* – bent, *lech* – stone; A circle of large stones set upright, often around a tomb, a place of worship or tribal gatherings/from: / <https://pl.wikipedia.org/wiki/Kromlech>

steadily uncovered since the end of the twentieth century, are considered to be the oldest and are dated to around 10 thousand years BC.

Spaces carved from rock – mass graves of a sort – called hypogea, had a different character. Similarly to other megalithic structures, the hypogea are complexes of small crypts, grouped around a central space. Larger hypogea² (e.g., Ғal Saflieni) housed mass graves – with up to 7 thousand buried – who were interred on its several levels for a period of up to 1000 years. In 1990, 10–20 m underwater, traces of a temple complex were discovered off the north-eastern coast of Malta, which could mean that the island’s civilisation is even older than have expected. (Śmierzchal-ska D., 2009)

Fig. 1-3. Stone circles in Britain – in Avebury (top) and Stonehenge (below). Source: original photo
Ryc. 1-3. Kamienne kręgi w Brytanii – w Avebury (u góry) i w Stonehenge (poniżej). Źródło: fot. autor

3. THE DEVELOPMENT AND DECLINE OF THE MEGALITHIC TEMPLE CULTURE OF MALTA

The scale of Malta’s prehistoric megalithic structures resembles similar oval edifices discovered in Anatolia in Turkey – Göbekli Tepe. The genesis of the development and decline of the Maltese archipelago’s megalithic temple culture is not clear. The Neolithic appeared suddenly in this territory and did so without any transitive phases – during the Bronze Age and Early Iron Age, a number

² *Hypogeum* – Latin, from Greek *hypo* – under, and *gala* – earth; an underground space on a circular plan, typically with a small aboveground superstructure, usually a burial or religious site, from: wikipedia.

of migration phases severed the cultural continuity of megalithic nations here. (Kamienne 2021) Scholars note the fact that the construction of new temples did not lead to an abandonment or demolition of pre-existing complexes, which points to a continuation of previous cultural processes. It is therefore unclear what caused the later halting of the construction of new megalithic structures and the disuse of existing ones. One of the possible reasons for this is listed as climate aridisation,³ civil war, external interference, or the depletion of Malta or Sicily's natural resources.

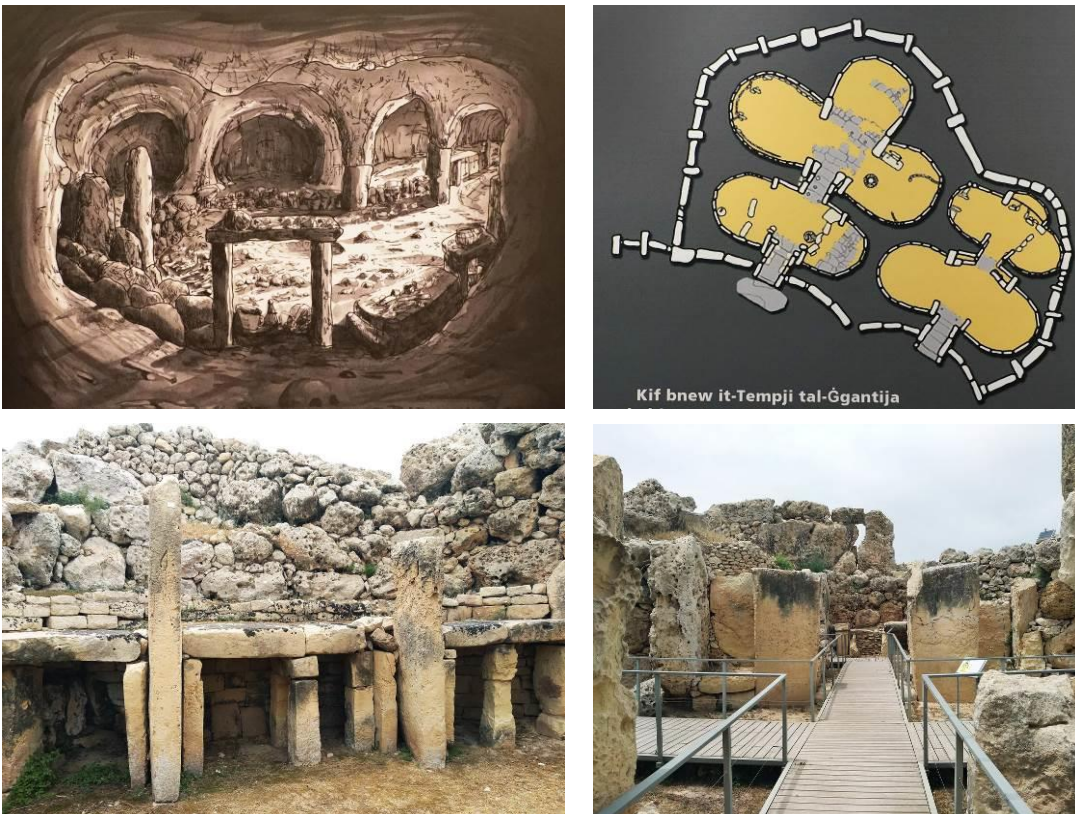

Fig. 4-7. Megalithic stone structures of Malta: 4 – hypogeum in Xaghra Circle (reconstruction drawing), 5 – a complex of two structures (temples) in Ġgantija (reconstruction drawing), 6 and 7 – Ġgantija, interior of the megalith complex. Source: reproductions and original photos

Ryc. 4-7. Megalityczne kamienne struktury Malty: 4 – hypogeum w Xaghra Circle (rys. rekonstrukcyjny), 5 – zespół dwóch struktur (świątyni?) w Ġgantija (rys. rekonstrukcyjny), 6 i 7 – Ġgantija, wnętrze zespołu megalitów. Źródło: reprodukcje i fotografie autora

The megalithic structure complexes (perhaps temples?) consist of at least eleven groups of prehistoric buildings, seven of which were inscribed into the UNESCO World Heritage List. Archaeological and comparative studies have so far been unable to determine which people built them and when – it is possible that they had stood already during the Early Neolithic Period, or perhaps had been ruins already at the time? This is evidenced by the degree of decay of these supposed temples, as it suggests that they are much older than 5000 years. (Megality, 2013)

Pairs of grooves carved in hard limestone rock that resemble traces of patterns are one of Malta's unexplained phenomena, one that has been perplexing generations of people for several thousand

³ Aridisation – drying, the loss of water from land, desertification.

years. These mysterious ‘ruts’ cross the island’s breadth and width, and some lead straight into the sea, along its bottom, and emerge on the nearby island of Gozo. (Kamienne 2021)

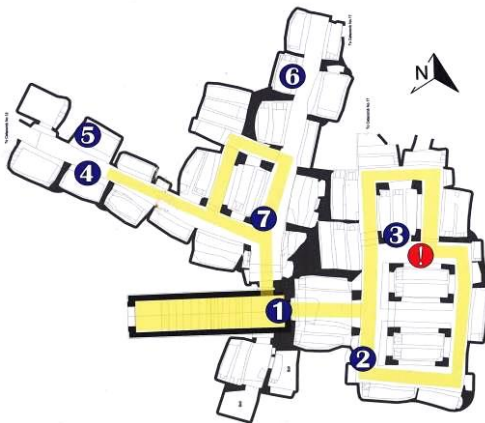

Fig. 8-10. Rabat, catacombs of St Paul –view of an entrance inside + a ventilation shaft, the interior, a sample plan of one of the underground burial chambers (to the left). Source: original photo and reproduction

Ryc. 8-10. Rabat, katakumby św. Pawła – widok jednego z wejść do wnętrza + otwór wentylacyjny, wewnątrz, przykładowy plan jednego z podziemnych zespołów pomieszczeń grzebalnych (po lewej). Źródło: fot. i reprodukcja planu autor

4. STONE – A FUNDAMENTAL CONSTRUCTION MATERIAL BOTH NOW AND IN THE PAST

In prehistoric times, stone was more than a construction material. It was believed to have magical properties and was used to make amulets and totems, as well as to demarcate sacred territories and build temples for unknown rituals and lay great boulders into barrows.

The Maltese islands were formed from sedimentary rock – mostly coral limestone (reef limestone) and yellow sandstone. Coral limestone was used in megalithic structures, while sandstone was used to erect most historical buildings. In general, harder stone was used to build walls, while softer stone was used as an interior finish. The availability of this material means that it is still commonly used in the Maltese construction sector – especially to build low-rise development and so-called street furniture. Multi-storey buildings – residential, hotel and office buildings – typically feature a reinforced concrete skeletal structure combined with aerated concrete, porous ceramics or stone filling. The flagship project of recent years – the House of Parliament in Valletta⁴ – has a primary structure in the form of a steel skeleton, from which a sandstone cladding was suspended after precise laser cutting in Italy.

⁴ The author of the building’s design is famous Italian architect Renzo Piano.

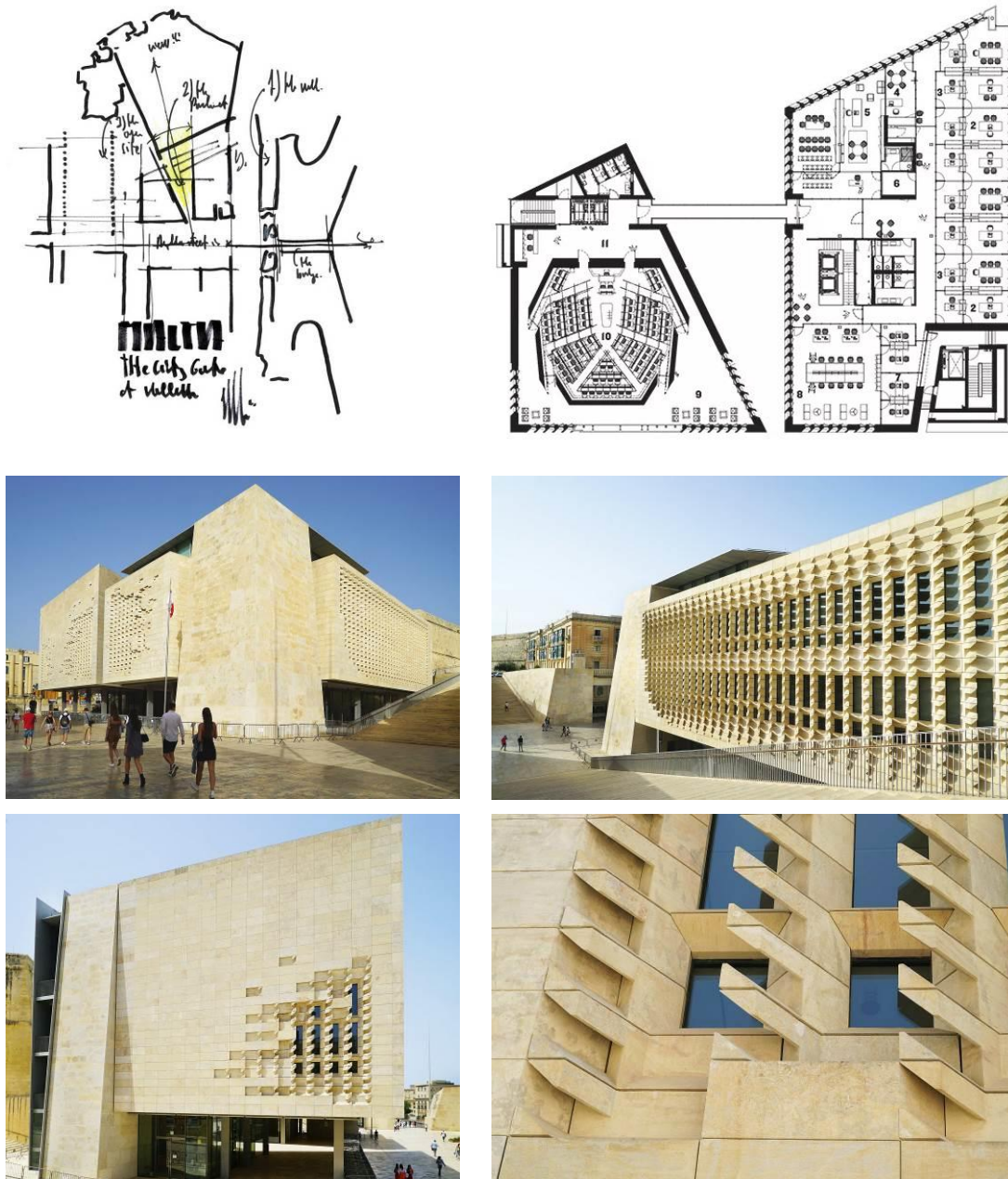

Fig. 11-16. Valletta, the House of Parliament building /so-called City Gate/ designed by Renzo Piano (at the top is a sketch by the author and a plan of the third storey), below are photos of the building as seen in 2021. Source: Piano R.

Ryc. 11-16. Valletta, gmach Parlamentu /tzw. City Gate/ zaprojektowany przez Renzo Piano (u góry szkic autora oraz plan trzeciej kondygnacji), niżej fotografie stanu istniejącego w 2021 r. Źródło: Piano R.

The use of wood in Maltese architecture is striking, probably due to the dearth of its natural presence on the island. This is due to the almost complete deforestation of the local primal forests, and the small clusters of evergreen oak specimens have been yielding to maquis, which is typical of the

Mediterranean climate.⁵ Today, the most distinctive plant formation of the local landscape is garigue – evergreen leafy bushes and small trees. However, construction timber must have been used – apart from shipbuilding – to build roof trusses, as ceiling beams, and to produce most oriels (with the exception of stone structures), as well as windows and doors.

Fig. 17-18. Valletta, parliament - inside the main debating hall and inside one of the adjoining rooms. Source: (Piano R. City Gate) and (Parliament, 2017)

Ryc. 17-18. Valletta, parlament – wnętrze głównej sali obrad oraz wnętrze jednego z sąsiednich pomieszczeń. Źródło: (Piano R. City Gate) and (Parliament, 2017)

5. CONCLUSIONS

Contemporary Malta is a developed and modern country, with a high social development level – in quality of life rankings it is placed between Germany, Slovenia and Great Britain. (Malta, 2021) Warm winters and long summers (300 sunny days in a year) are conducive to the currently observed tourism development. After the end of British domination on the island (1800–1971) and

⁵ Maquis: a shrub-like plant formation that appears as secondary vegetation in places formerly occupied by hard-leaved forests that consisted of oaks or, more rarely, pines and cypresses.

a period of several years of financial aid from Libya, the Republic of Malta was proclaimed. Today, a market-based economy predominates on the island, with well-developed foreign trade, an electronics industry, financial services and tourism. The island's construction sector is currently subjected to tourism – the landscape of seaside towns and resorts is dominated by hotel buildings and guesthouses. Stone churches are important elements of Malta's architecture – all 359 of them – with most built between 1500 and the twentieth century. They are predominantly in the Baroque style, and to a lesser extent in Classical, Romanesque, Renaissance or Gothic Revival styles.

After the Second World War, Malta enjoyed a construction boom, which gained in intensity after it regained independence in 1964. The Modernist style was still popular, but other forms also appeared, while also respecting so-called Critical Regionalism. The style of the island's resort architecture is monotonous, cosmopolitan, and without its own national or local expression. The stone development of historical town districts, enriched in terms of form and colour by a great number of stone and wooden oriels – which have also proved themselves in other areas of Europe – even in Switzerland – makes a greater impression. Fortifications (including cavaliers, redoubts, batteries and observation towers) are an important element of the Maltese archipelago's landscape. They once played a key role in Malta's sieges over the centuries – beginning with the middle of the sixteenth century – and with some of the structures having monument status. Apart from Valletta, fortified towns such as Mdina and Cittadella, picturesquely situated on hills, are also of high architectural and tourist rank. Malta is the most urbanised state in Europe⁶ – its entire territory is practically one large urban area.

The forms of some public buildings, such as the projects of Maltese architect Richard England, realise the idea of Contemporary Regionalism, which references the spirit of the place and the context. They include the Church of St Joseph in Manikata and the Church of St Francis of Assisi in Qawra. The gate to the University of Malta in Msida, attributed to Giorgio Pullicino, was built in a similar spirit. Other buildings of this campus have more universal forms.

Fig. 19. Gate of the University of Malta in Msida, ascribed to Giorgio Pullicino. Source: L-istipendji, 2016
Ryc. 19. Brama Uniwersytetu Maltańskiego w Msidzie, przypisywana Giorgio Pullicino. Źródło: L-istipendji, 2016

⁶ Around 95% of the population lives in an urban area – source: (Malta 2021).

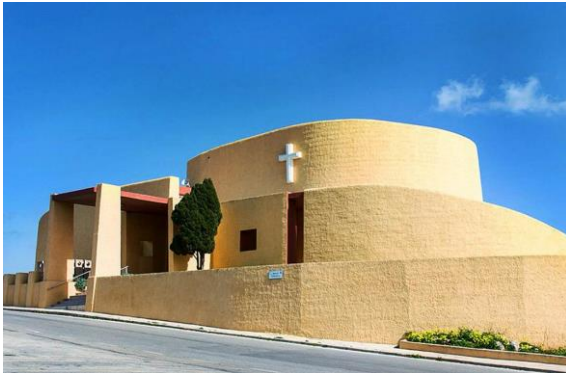

Fig. 20-22. Manikata, Church of St Joseph, designed by Maltese architect Richard England. Source: (Parish) and (Manikata, 2015)

Ryc. 20-22. Manikata, kościół p.w. św. Józefa wg. projektu maltańskiego Architekta Richarda Englanda. Źródło: (Parish) oraz (Manikata, 2015)

Fig. 23. Qawra, church of St Francis of Assisi – designed by Richard England. Source: (England R. 2013) and (Qawra Parish Church. 2016)

Ryc. 23. Qawra, kościół św. Franciszka z Asyżu – proj. Richard England. Źródło: (England R. 2013) i (Qawra Parish Church. 2016)

Fig. 24-25. Qawra, church of St Francis of Assisi – designed by Richard England. Source: (England R. 2013) and (Qawra Parish Church. 2016)

Ryc. 24-25. Qawra, kościół św. Franciszka z Asyżu – proj. Richard England. Źródło: (England R. 2013) i (Qawra Parish Church. 2016)

Low-rise buildings (1–3 storeys) reveal certain shy attempts at individualising formal and material solutions (stone, concrete). However, the population size of the island is not conducive to a greater spectrum of architectural pursuits and formal experimentation. Of course, extreme action does appear – such as a reinforced single-family house in a terraced development in the seaside town of St Julian's, designed by the Italian Architrend studio. (Architrend. 2019) Such shocking projects – that do not respect the context – typically do not stand the test of time.

Fig. 26-27. St Julian's, single-family house – designed by Architrend. Source: (House., 2019) and (Betonowe pudełko, 2019)

Ryc. 26-27. St' Julians, dom jednorodzinny – proj. pracownia Architrend. Źródło: (House,, 2019) i (Betonowe pudełko, 2019)

Fig. 28. St Julian's, single-family house – designed by Architrend. Source: (House,, 2019) and (Betonowe pudełko, 2019)
 Ryc. 28. St' Julians, dom jednorodzinny – proj. pracownia Architrend. Źródło: (House,, 2019) i (Betonowe pudełko, 2019)

Fig. 29-30. The power of Nature. Source: Original photo
 Ryc. 29-30. Siła Natury. Źródło: Fot. autor

ARCHITEKTURA KAMIENNYCH STRUKTUR MALTY

1. WSTĘP

Budownictwo z użyciem kamienia na Malcie ma pojawiło się już ponad 7000 lat temu. Przybyli tu ok. 5200 lat p.n.e. (prawdopodobnie z Sycylii) pierwsi mieszkańcy pozostawili po sobie niewiele śladów swojej kultury materialnej. Zapewne była to społeczność rolnicza, która z niewiadomych powodów zniknęła z wyspy ok. 2500 lat p.n.e. Uprawiano zboże i handlowano z mieszkańcami sąsiednich wysp. Znajdowane, pięknie dekorowane, naczynia ceramiczne świadczą, że byli to utalentowani artyści – także architekci, bowiem ok. 3500 roku p.n.e. zaczęli budować imponujące kamienne struktury. Megalitów tych powstało na archipelagu maltańskim kilkadziesiąt (!), a warto pamiętać, że powierzchnia Malty (246 km²) jest mniejsza od obszaru Krakowa (327 km²). Także liczba ludności w tamtych czasach (ok. 11 tysięcy) nie uzasadniała budowy tylu megalitycznych zespołów.

Budowanie tych wielkich kamiennych struktur wymagało zaawansowanych planów architektonicznych, dobrej organizacji pracy i zbiorowego wysiłku całej społeczności bądź poszczególnych jej grup. Wielkie kamienne pionowo stawiane bloki, o wysokości nawet 6 m i wadze ok. 20-60 ton⁷, zwykle otaczały owalny dziedziniec i grupy półokrągłych pomieszczeń (apsyd?), układających się w kształt sylwetki kobiecej, których przeznaczenie do dziś nie jest wyraźnie określone. Być może pełniły one rolę lokalnych świątyń „obsługiwanych” przez kapłanów. Ściany tak uformowanych wnętrz (świątyń?) zdobią precyzyjne reliefy wyryte narzędziami z krzemienia i obsydianu z charakterystycznymi spiralnymi motywami i wizerunkami zwierząt i ludzi.

Współczesna próba analizy genezy i obecnego stanu kamiennego budownictwa Malty, powinna być poparta krytyczną analizą literatury – zwłaszcza dotyczącej okresu budowy dawnych megalitów, a także przesłanek ideowych w kreowaniu współczesnych architektonicznych struktur. Nieodzowne jednak było wykorzystanie metody obserwacyjnej, pozwalającej na bezpośrednie poznanie badanych miejsc i obiektów oraz na wynikową analizę obserwowanych form i zjawisk.

Metoda badawcza oparta została na analizie literatury i badaniach terenowych. Badania prowadzone były w latach 2020 i 2021.

2. MEGALITY W EUROPIE

Wielkie kamienne budowle powstawały w wielu miejscach Europy. Ich wspólną cechą jest okres powstania (neolit – od gr. *neos* – nowy i *lithos* – kamień) i budulec – ogromne, nawet trzydziestotonowe kamienie (gr. *megas* – wielki i *lithos* – kamień). Budowa megalitycznych kompleksów mogła być związana z obrzędami religijnymi lub obserwacjami astronomicznymi pomocnymi w rolnictwie, a wspólny wysiłek budowlany integrował ówczesne wspólnoty, dając świadectwo ich wielkości i siły.

Sławne megalityczne zespoły na Malcie (zwłaszcza Tarxien i Ġgantija) tworzą wielkie kompleksy, wzniesione w epoce brązu (przed ponad 5 tys. lat) – bez metalowych narzędzi i na długo przed piramidami egipskimi. Uważany tu za najstarszy kompleks dwóch świątyń (z własnymi wejściami i wspólną tylną ścianą) to Ġgantija (znaczy gigantyczny ogromny), zbudowany z bloków skały kora-

⁷ Śmierczalska D., *Malta – wyspa megalitów* (08.05.2009) <https://www.national-geographic.pl/artukul/malta-wyspa-megalitow>

lowej, powstał na wyspie Gozo. Inne znane budowle to *dolmeny* – wielkie grobowce z płyt kamiennych – spotykane w Bretanii i na Półwyspie Iberyjskim, *menhiry* – wkopane w ziemię kamienne słupy w Carnac we Francji, Standing of Stennes na Wyspach Brytyjskich, *tolosy* – kamienne grobowce w Newgrange w Irlandii, kopce w Silbury Hill, grobowce galeriowe w West Kennet w Wielkiej Brytanii. Najstynniejsze i najczęściej odwiedzane są jednak *kromlechy*⁸ – kamienne kręgi – megality w Stonehenge w Brytanii, wzniesione i kilka razy przebudowywane w latach 2700-1500 p.n.e. Także na ziemiach polskich, na Pomorzu Zachodnim i Środkowym oraz na Kujawach Wschodnich wznoszono ogromne grobowce – tysiąc lat wcześniej niż piramidy nad Nilem. Za najstarsze jednak uważa się odślaniane od końca XX w. megality Göbekli Tepe w Turcji – datowane na ok. 10 tys. lat p.n.e.

Odmienny charakter miały wykute w skale pomieszczenia – swoiste zbiorowe groby – *hypogea*. Podobnie jak struktury megalityczne hypogea są zespołami małych krypt, zgrupowanymi wokół centralnej przestrzeni. Większe hypogea⁹ (np. Ćal Saffieni) zawierały pochówki zbiorowe – nawet do 7 tys. osób – chowanych tam na kilku poziomach przez nawet 1000 lat. W 1999 r. 10-20 m pod wodą odkryto na północno-wschodnim wybrzeżu Malty ślady resztek kompleksu świątynnego, co mogło by świadczyć, że cywilizacja Malty jest jeszcze starsza niż sądziliśmy (Śmierzchałska D., 2009).

3. ROZWÓJ I UPADEK KULTURY ŚWIĄTYŃ MEGALITYCZNYCH MALTY

Skala prehistorycznych megalitycznych struktur Malty, przypomina podobne im owalne budowle odkryte na terenie Turcji, w Anatolii – Göbekli Tepe. Geneza rozkwitu i upadku kultury megalitycznych świątyń archipelagu maltańskiego nie jest jasna. Neolit pojawia się tu nagle i bez faz przejściowych – w wieku brązowym i wczesnym żelaznym kilka faz migracji zerwało tu ciągłość kulturową narodów megalitycznych (Zagadki megalitów Malty). Badacze zwracają uwagę na fakt, że budowa nowych świątyń nie powodowała porzucania czy burzenia zespołów budowli już istniejących, co wskazuje na kontynuację wcześniejszych procesów kulturowych. Nie jest więc jasne co spowodowało późniejsze zaniechanie budowy nowych i zaniechanie użytkowania już istniejących struktur megalitycznych. Z kilku możliwych przyczyn wymienia się tu: arydyzację (przesuszenie) klimatu¹⁰, wojnę domową, ingerencję z zewnątrz, wyczerpanie naturalnych zasobów Malty lub Sycylii.

Kompleksy megalitycznych struktur (świątynnych?) to co najmniej 11 zespołów prehistorycznych budynków, z których siedem zostało wpisanych na listę światowego dziedzictwa UNESCO. Badania archeologiczno-porównawcze nie potrafią jednak do dziś rozstrzygnąć jaki lud je stworzył i kiedy – możliwe jest bowiem, że we wczesnym neolicie budowle te już stały, a może już wówczas były ruinami? Świadczyć o tym stopień degradacji tych rzekomych świątyń, sugerujący, że są dużo starsze niż 5000 lat (Megality, 2013).

Od kilku tysięcy już lat zadziwia kolejne pokolenia, dotąd nie wyjaśniony fenomen Malty – parzyste bruzdy wryte w twardej wapiennej skale, przypominające ślady wozów. Tajemnicze „koleiny” przecinają wyspę wzdłuż i wszerz, a niektóre wchodzą wprost do morza, biegną po dnie i wynurzają się na sąsiedniej wyspie Gozo (Kamienne 2021).

4. KAMIEŃ – PODSTAWOWY BUDULEC DAWNIEJ I DZIŚ

W czasach prehistorycznych kamień był nie tylko materiałem budowlanym. Wierzono w jego magiczne właściwości wykonując amulety i totemy, a także oznaczając święte terytoria, budując świątynie nieznanymi rytuałami i układane z wielkich głazów grobowce.

⁸ Kromlechy; z celtyckiego *crom* – wygięty, *lech* – kamień; krąg ustawiony z ustawionych pionowo dużych kamieni, często wokół grobowca lub miejsca kultu czy zebrań plemiennych. (Piano R.)

⁹ Hypogeum – łac. z gr. od *hypo* – pod i *gaia* – ziemia; podziemne pomieszczenie na planie koła, czasem z niewielką nadbudówką nadziemną, zwykle przeznaczone na grób albo miejsce kultu. (Hypogeum).

¹⁰ Arydyzacja – osuszanie, usuwanie z kontynentów wody, pustynnienie.

Wyspy Maltańskie zostały utworzone ze skał osadowych – wapieni, głównie wapieni koralowych (wapień rafowy) i żółtego piaskowca. Wapień koralowy stosowano w strukturach megalitycznych, z piaskowca wznoszono większość historycznych budynków. Generalnie twardsze skały stosowano do budowy murów, a miększe do wykończenia wnętrz. Dostępność tego surowca sprawia, że nadal znajduje on powszechne zastosowanie w budownictwie Malty – zwłaszcza niskim i w tzw. małej architekturze. Budynki wielokondygnacyjne – mieszkalne, hotelowe i biurowe zwykle mają już konstrukcję szkieletową żelbetową + ewentualnie wypełnienie gazobetonem, ceramiką poryzowaną bądź kamieniem. W sztandarowej realizacji ostatnich lat – w budynku parlamentu w Valletcie¹¹ – zasadniczą konstrukcję stanowi szkielet stalowy, na którym zawieszona jest, po precyzyjnym laserowym docięciu we Włoszech, kamienna okładzina elewacyjna z piaskowca.

Uderzające jest, że w budownictwie Malty, zapewne z niewielkich jego naturalnych zasobów, jest stosowanie drewna. Wynika to z faktu niemal doszczętnego przetrzebiecia pierwotnych lasów, a niewielkie skupiska dębu ostrolistnego od wieków już ustępują typowej dla klimatu śródziemnomorskiego makii¹². Dziś najbardziej charakterystyczną formacją roślinną jest w tutejszym krajobrazie garig – zimozielone liściaste krzewy i małe drzewa. Niewątpliwie jednak drewno konstrukcyjne – oprócz budowania łodzi – musiało być stosowane w więźbach dachowych, jako belki stropowe, a także dla wykonania większości wykuszy (za wyjątkiem konstrukcji z kamienia) oraz stolarki okiennej i drzwiowej.

5. PODSUMOWANIE

Malta współczesna to kraj rozwinięty i nowoczesny, o wysokim wskaźniku rozwoju społecznego – w rankingu jakości życia sytuuje się pomiędzy Niemcami, Słowenią i Wielką Brytanią (Malta 2021). Łagodne zimy i długie lato (300 słonecznych dni w roku) sprzyjają obecnemu rozwojowi turystyki. Po zakończeniu brytyjskiej dominacji na wyspie (1800-1971) i kilkuletnim finansowaniu przez Libię, proklamowana została Republika Malty. Dziś na wyspie dominuje gospodarka rynkowa – z rozwiniętym handlem zagranicznym, przemysłem elektronicznym, usługami finansowymi i turystyką. Turystyce podporządkowane jest dziś budownictwo na wyspie – w krajobrazie miast i nadmorskich kurortów dominują budynki hotelowe i pensjonatowe. Ważnymi elementami architektury Malty są murowane kamienne kościoły – łącznie 359 (!) – z których większość powstała od 1500 roku do XX wieku. Dominuje w nich barok i w mniejszym stopniu neoklasycyzm, neoromanizm, renesans i neogotyki.

Malta po II wojnie światowej przeżyła boom budowlany, który nasilił się po odzyskaniu niepodległości w 1964 roku. Popularny był nadal styl modernistyczny, ale pojawiły się również nowe formy przy jednoczesnym respektowaniu tzw. krytycznego regionalizmu. Stylistyka architektury kurortów jest monotonna, kosmopolityczna i bez własnego – narodowego/lokalnego – wyrazu. Większe wrażenie wywołuje kamienna zabudowa historycznych dzielnic miast, wzbogacona formalnie i barwnie wielką liczbą kamiennych i drewnianych wykuszy – sprawdzonych także w innych regionach Europy – nawet w Szwajcarii. Ich zaletą jest możliwość obserwacji całej ulicy z okien usytuowanych we wszystkich trzech ścianach wykusza. Ważnym elementem krajobrazu archipelagu maltańskiego są fortyfikacje (w tym nadszańce, reduty, baterie i wieże obserwacyjne) odgrywające kiedyś dużą rolę w oblężeniach Malty w kolejnych stuleciach – począwszy od połowy XVI wieku – z których część ma już status zabytku. Oprócz Valletty wysoką architektoniczną i turystyczną rangę mają, malowniczo położone na wzgórzach, ufortyfikowane miejscowości jak Mdina i Cittadella. Malta jest najbardziej zurbanizowanym państwem w Europie¹³ – praktycznie terytorium Malty stanowi jeden obszar miejski.

Formy niektórych budynków użyteczności publicznej, jak np. realizacje maltańskiego architekta Richarda Englanda, realizują ideę współczesnego regionalizmu, przywołującego ducha miejsca

¹¹ Autorem projektu tego budynku jest znany włoski architekt Renzo Piano.

¹² Makia; zaroślowa formacja roślinna rosnąca wtórnie w miejscach po wyciętych lasach twarolistnych – dębowych, rzadziej sosnowych i cyprysowych.

¹³ Ok. 95 % ludności mieszka w obszarze miejskim – źródło: (Malta 2021).

i nawiązania do kontekstu. Należą do nich kościół św. Józefa w Manikata oraz kościół św. Franciszka z Asyżu w Qawra. W podobnym duchu zbudowana została brama Uniwersytetu Maltańskiego w Msidzie, przypisywana Giorgio Pullicino. Inne budynki kampusu mają formy bardziej uniwersalne.

Budownictwo niskie (1-3 kondygnacji) ujawnia pewne nieśmiałe próby indywidualizacji rozwiązań formalnych i materiałowych (kamień, beton). Zapewne jednak wielkość populacji wyspy nie sprzyja szerszej gamie architektonicznych poszukiwań i eksperymentów formalnych. Oczywiście pojawiają się skrajne działania – jak na przykład usytuowany w zabudowie szeregowej żelbetonowy dom jednorodzinny w nadmorskiej miejscowości st. Julian's, zaprojektowany przez włoską pracownię Architrend (Architrend. 2019). Takie szokujące projekty – nie szanujące kontekstu – zwykle jednak nie wytrzymują próby czasu.

BIBLIOGRAPHY

- Architrend tops house B in malta with see-through swimming pool. 2019. <https://www.designboom.com/architecture/architrend-house-b-malta-04-22-2019/> dostęp/access 2021-05-05
- Betonowe pudełko nad morzem. 2019. <https://sztuka-architektury.pl/article/12404/betonowe-pudelko-nad-morzem>. dostęp/access 2021-05-05
- Bohle H. 2016 CITY GATE UND PARLAMENT VON RENZO PIANO. <https://thelink.berlin/2016/06/renzo-piano-valletta-citygate-parliament-architecture-project/> dostęp/access 2021-05-05
- Bohle H. 2016 CITY GATE UND PARLAMENT VON RENZO PIANO. <https://thelink.berlin/2016/06/renzo-piano-valletta-citygate-parliament-architecture-project/> dostęp/access 2021-05-05
- England R. 2013. <http://mea-awards.gr/richard-england/> dostęp/access 2021-05-05
- House / Architrend Architecture. 2019. <https://www.archdaily.com/915446/b-house-architrend-architecture>. dostęp/access 2021-05-05
- Kamienne koleiny na Malcie. <https://presume.pl/kamienne-koleiny-malcie> dostęp/access 2021-07-08
- Kamienne koleiny na Malcie. <https://presume.pl/kamienne-koleiny-malcie> dostęp/access 2021-07-08
- KUJAWSKIE MEGALITY <https://woak.torun.pl/artykul/kujawskie-megality/> dostęp/access 2021-05-05
- Kujawskie megality. <https://woak.torun.pl/artykul/kujawskie-megality/> dostęp/access 2021-05-05
- L-istipendji la tmisshomx. 2016. <https://carmelcacopardo.wordpress.com/2016/05/16/>. dostęp/access 2021-05-05
- Malta <https://pl.wikipedia.org/wiki/Malta>. dostęp/access 2021-07-05
- Manikata Church. The church in the village of Manikata in Malta. 2015. <https://www.flickr.com/photos/albireo2006/16554402518> dostęp/access 2021-05-05
- Megality z Malty mogą być pozostałościami najstarszych na świecie budowli. 2013. <https://innemedium.pl/wiadomosc/megality-malty-moga-byc-pozostalosciami-najstarszych-swiecie-budowli> dostęp/access 2021-05-05
- Megality z Malty mogą być pozostałościami najstarszych na świecie budowli. 2013. <https://innemedium.pl/wiadomosc/megality-malty-moga-byc-pozostalosciami-najstarszych-swiecie-budowli> dostęp/access 2021-05-05
- Parish Church of St Joseph, Manikata. https://en.wikipedia.org/wiki/Parish_Church_of_St_Joseph,_Manikata dostęp/access 2021-05-05
- Parliament Building in Valletta. 2017. <https://inspiration.detail.de/parliament-building-in-valletta-114003.html> dostęp/access 2021-06-01
- Parliament Building in Valletta. 2017. <https://inspiration.detail.de/parliament-building-in-valletta-114003.html> dostęp/access 2021-06-01
- Piano R. City Gate of Valletta. <https://en.wikiarquitectura.com/building/city-gate-of-valletta/> dostęp/access 2021-05-05
- Piano R. <https://arquitecturaviva.com/works/puerta-de-la-valeta-5>. dostęp/access 2021-05-05
- postmodernism <https://thetriumphofpostmodernism.tumblr.com/image/138928384388><https://thetriumphofpostmodernism.tumblr.com/image/138928384388/> dostęp/access 2021-05-05
- Qawra Parish Church. 2016. <https://thetriumphofpostmodernism.tumblr.com/post/138928384388/qawra-parish-church-dedicated-to-st-francis-of> dostęp/access 2021-05-05

Śmierzchalska D. National Geographic <https://www.national-geographic.pl/artykul/malta-wyspa-megalitow>.
dostęp/access 2021-05-05

Śmierzchalska D., 2009. National Geographic. *Malta – wyspa megalitów*, w: (08.05.2009)
<https://www.national-geographic.pl/artykul/malta-wyspa-megalitow> dostęp/access 2021-03-15

Śmierzchalska D., 2009. National Geographic. *Malta – wyspa megalitów*, w: (08.05.2009)
<https://www.national-geographic.pl/artykul/malta-wyspa-megalitow> dostęp/access 2021-03-15

Zagadki megalitów Malty. <https://presume.pl/zagadki-megalitow-malty> dostęp/access 2021-05-05

AUTHOR'S NOTE

For several decades, the author has been teaching construction, materials science and building physics at the faculties of architecture. Author is interested in historical and contemporary wooden and brick architecture. He also publishes analyzes and opinions on the quality of forms in contemporary architecture. He was the editor-in-chief of the nationwide ARCHIVOLTA quarterly and co-editor of the monthly Nasza Politechnika in Krakow. Chairman of the Wooden Architecture section of the Polish Academy of Sciences in Krakow.

O AUTORZE

Autor od kilkudziesięciu lat realizuje dydaktykę budownictwo, materiałoznawstwo i fizykę budowli na wydziałach architektury, zajmuje się także historyczną i współczesną architekturą drewnianą oraz murowaną. Publikuje także analizy i opinie nt. jakości form w architekturze współczesnej. Był redaktorem naczelnym ogólnopolskiego kwartalnika ARCHIVOLTA oraz współredaktorem miesięcznika Nasza Politechnika w Krakowie. Przewodniczący sekcji Architektury Drewnianej oddziału Polskiej Akademii Nauk w Krakowie.

Contact | Kontakt: pakurek@cyf-kr.edu.pl